

Одеси, то контрреволюціонери захоплять місто в свої руки. Три рази збирався заїти вантажитися в ешелон, і три рази люди розбігалися. Нарешті, Япончику все ж удалося завантажити в ешелон близько тисячі чоловік і доставити їх у район Вапнярки... Всіх непокоїла поведінка Мишка Япончика та його загону. Вирішено було доручити органам ВЧК встановити за загоном особливий нагляд»⁹.

Очевидно, сумніви в надійності нової частини виникали і в Й. Е. Якіра, який спочатку відмовлявся від такого поповнення, а згодом наказав роззброїти його. Однак М. Япончик і О. Фельдман запевняли радянське командування, що їх частина цілком боєздатна.

Далі починається загадкова сторінка цієї історії. До фронту добралися близько 700 чол., які успішно провели першу бойову операцію, змусивши відступити петлюрівців. Однак вночі, за словами військкома дивізії А. Я. Грінштейна, «на полк напав панічний страх і він побіг». Командир 1-го Придністровського стрілецького полку А. А. Гончаров пропонує іншу версію, твердячи, що полк «зайняв відведену ділянку, розтягшись по полю і не бажаючи окопуватись. А вночі, роздобувши два ешелони, бандити втекли в Одесу через Знамянку»¹⁰. Навряд чи можна погодитися з таким твердженням. На нашу думку, мала місце вміло здійснена провокація, в результаті якої особовий склад полку вирішив повернутися в Одесу. На жаль, документальних свідчень, що пролили б світло на справжню причину втечі, виявити не вдалося.

Для 45-ї дивізії цей інцидент мав катастрофічні наслідки, оскільки петлюрівцям удалося прорвати фронт у районі Вапнярка — Вінниця. Тому за законами воєнного часу полк розформовувався, а весь його особовий склад мав бути розстріляний. У Вознесенську паровоз з класним вагоном, в якому їхав М. Япончик з своїм штабом, було зупинено. Невдовзі начальник вознесенської бойової ділянки повітвійськком Н. І. Урсулов особисто розстріляв М. Віницького. Так закінчився життєвий шлях цієї неординарної людини, яка стала жертвою «революційного експерименту», спрямованого на перевиховання карних елементів у дусі того часу.

Одержано 27.03.90

На основани архивних матеріалів и свидетельств мемуаристов автор освещает некоторые малоизвестные страницы жизненного пути бывшего электрика М. Виницкого, который впоследствии стал одесским вором Мишкой Япончиком.

⁹ Ф о м и н Ф. Г. Указ. соч.— С. 86—87.

¹⁰ Г о н ч а р о в А. А. Шел отряд по берегу...— Одесса, 1963.— С. 127.

В. М. Волковинський (Київ), Ю. А. Левенець (Київ)

П. А. Столипін: з життя та державної діяльності

Досліджується перший період державної діяльності П. А. Столипіна на посаді міністра внутрішніх справ, голови Ради Міністрів, розкривається зміст політичного життя урядової верхівки самодержавної Росії у 1906 р.

Під впливом історичної літератури в нашому суспільстві склалася думка про те, що, мовляв, лише видатні революціонери були цільними особами, багатими постатями. Зупиняючись на подібній позиції, ми

спрощуємо історію. В контрреволюційному таборі, крім «блазнів та паяців», зустрічалися сильні, освічені і вправні захисники інтересів свого класу. У російській історії саме такою вбачається постать Петра Аркадійовича Столипіна. У верхніх шарах політичної атмосфери він з'явився наприкінці 1905 р., коли царат відчував гостру потребу у діях, які були б здатні протистояти революції. Своїми неабиякими організаторськими здібностями П. А. Столипін відразу ж привернув до себе увагу як правих, так і лівих сил. Отже, на якому ж ґрунті виріс цей «російський Бісмарк»?

Народився П. А. Столипін 2 квітня 1862 р. у дворянському роді, що вів свої витоки з років правління Івана Грозного. Більшою мірою чоловіки пов'язували своє життя із військовою службою, при цьому віддаючи данину і літературним заняттям. До речі, видатний російський поет М. Ю. Лермонтов доводився троюрідним дядьком П. А. Столипіну. Його батько, Аркадій Дмитрович, був також досить незвичайною особою: консерватор за переконаннями, він добровільно вступив до армії у часи угорської революції і брав участь у її придушенні, відзначався хоробрістю та відвагою. У роки Кримської війни захищав Севастополь, де познайомився з Л. М. Толстим. Після війни А. Д. Столипін зробив блискучу кар'єру: обіймав посади генерал-губернатора, командував великими військовими з'єднаннями. Аркадій Дмитрович не змінив традицій столипінського роду і, незважаючи на свої високі чини (генерал від артилерії і генерал-ад'ютант), вміщував у газетах та журналах статті, спогади, займався скульптурою. В таких умовах формувалася світогляд молодого П. А. Столипіна. Після закінчення орловської гімназії він поступив до Петербурзького університету на фізико-математичний факультет.

У 1885 р. почалась політична кар'єра П. А. Столипіна. Його прийняли на службу до Міністерства внутрішніх справ, а через два роки — до Міністерства землеробства. Після смерті батька у 1899 р. П. А. Столипін переїхав у Ковенську губернію, де його обрали спочатку повітовим, потім і губернським предводителем дворянства. На початку 1902 р. Микола II призначив П. А. Столипіна губернатором Гродненської губернії, а з лютого 1903 — Саратовської. Таким чином, Столипін повернувся на землю своїх предків.

Він досить енергійно почав займатися справами сільського господарства. Це наштовхнуло його на деякі висновки з приводу шляхів подальшого розвитку російського села. В 1926 р. у журналі «Красный архив» був опублікований цікавий документ — річний звіт саратовського губернатора П. А. Столипіна царю за 1904 р., що змальовує загрозливу картину сільського життя: на селі панує «ненависть одного стану до іншого, озлоблення існуючим порядком, на ґрунт якого легко прищиплюється пропаганда і виникають аграрні заворушення, які заражають із неймовірною швидкістю і сусідні, благополучні місцевості»¹. Столипін запропонував той план, який він зможе втілити в життя через два роки. В центрі його — «ініціативний селянин», який має стати опорою «стійкого порядку в державі». «Якби надати можливість роблящому землеробу отримати спочатку тимчасово, у вигляді іскусу, а потім закріпити за ним окрему земельну ділянку..., з'явився б самостійний, заможний селянин, стійкий представник землі»². Микола II відмітив звіт думаючого губернатора, але обмежився лише позначкою: «Висловлені думки заслуговують уваги»³.

Отже, здавалося, його очікує звичайна доля провінціальних губернаторів — служба, відставка та проведення решти днів своїх у родовому маєтку. Революція 1905—1907 рр. внесла корективи у життя 43-

¹ К истории аграрной реформы Столыпина // Красный архив.— 1926.— № 17.— С. 84—85.

² Там же.

³ Там же.— С. 81.

річного саратовського губернатора. З її початком П. А. Столипін вживає енергійних заходів, які були націлені на рішуче придушення селянських бунтів у Саратовській губернії, причому використовує для цього не тільки військові формування, а й загони погромників. Найбільш жорстоко діяв губернатор у Балашовському повіті. Старанність Столипіна не пройшла непоміченою, він одержав особисту подяку від Миколи II і здобув репутацію рішучого захисника російської монархії. Не випадково, у гарячі жовтневі дні 1905 р., коли С. Ю. Вітте проводив консультації із громадськими діячами з приводу формування нового кабінету міністрів, кандидатура П. А. Столипіна за пропозицією князя Оболенського обговорювалась при визначенні претендента на посаду міністра внутрішніх справ. Але проти нього повстали лідери кадетської партії, вважаючи, що краще нехай буде міністром колишній директор департаменту поліції П. М. Дурново, ніж відомий своєю жорстокістю саратовський губернатор⁴. С. Ю. Вітте, який ближче знав П. М. Дурново, віддав перевагу саме йому для виконання ролі головного ката революції, з якою той, до речі, «блискуче» упорався у грудні 1905 р.

Навесні 1906 р. грізні розкоти революції трохи стихли і царюючий дим піднісся духом. З'явилася ілюзія якоїсь стабільності. Першою жертвою цієї ілюзії став голова Ради Міністрів граф С. Ю. Вітте. І хоча ініціатором відставки виступив сам Вітте, пославши імператору 14 квітня 1906 р. своє прохання, цей факт має свої як об'єктивні, так і суб'єктивні причини.

Перш за все політика С. Ю. Вітте, яка була спрямована на те, щоб загальмувати поширення революційного руху в країні розв'язанням аграрного питання, тобто шляхом примусового відчуження частини поміщицького землеволодіння, викликала різку критику з боку дворянства. Далеко не другорядну роль в падінні Вітте відіграло також його відкрито вороже ставлення до улюбленця царя Д. Ф. Трепова. Сам С. Ю. Вітте назвав у листі до царя основні причини своєї відставки⁵. 16 квітня 1906 р. Вітте одержав відповідь від Миколи II, в якій той давав згоду на його відставку. В цьому ж листі можна знайти дві слабо завуальовані претензії до голови Ради Міністрів у зв'язку з I Думою. Імператор, мов би мимохідь, писав: «Дума вийшла така крайня не внаслідок репресивних дій уряду, а завдяки широчині закону 11 грудня про вибори, інертності консервативної маси населення і повному утриманню всіх влад від виборчої кампанії, чого не буває в інших державах»⁶.

Подолання «широчині закону 11 грудня про вибори» та «утримання всіх влад від виборчої кампанії» склали стрижень вимог імператора до наступних прем'єр-міністрів. У повному обсязі, як ми побачимо далі, їх виконав лише П. А. Столипін.

У перші дні після відставки С. Ю. Вітте ніщо, здавалося, не провіщало появи П. А. Столипіна у верхніх ешелонах влади. Сталося звільнення С. Ю. Вітте, інші ж міністри продовжували працювати. Але через кілька днів височайшим повелінням несподівано всіх міністрів, крім військового і морського, було звільнено у відставку. Особливе здивування у С. Ю. Вітте викликала відставка міністра внутрішніх справ П. М. Дурново, політика якого, з його слів, «відповідала виключно бажанням генерала Трепова і тим вказівкам, які він одержував у Царському Селі»⁷. Адже ще на першій доповіді після відставки Вітте Микола II заявив Дурново, що залишає його міністром. Дружина Дурново вже оглядала казенну дачу міністра внутрішніх справ на Аптекарському острові, однак через два дні цар видав йому у розраду

⁴ Речь.— 1911.— 27 окт.

⁵ Витте С. Ю. Воспоминания. — Л., 1924. — Т. 2. — С. 270—271.

⁶ Там же.— С. 273—274.

⁷ Там же.— С. 277.

200 000 крб. і також відправив у відставку. За думкою придворної камарильї, в уряді потрібні були нові постаті, такі ж згідливі, але більш рішучі політики. Це обумовлювалось перш за все початком роботи І Державної думи та невизначеністю суспільно-політичної ситуації в країні. Але уряд, сформований поспіхом, виявився реакційним навіть з точки зору таких прихильників самодержавства, як Вітте. Микола II доручив формування уряду 67-річному І. Л. Горемікіну. За свідченням сучасників, його призначення було значною мірою «випадковим». Спочатку цю посаду цар запропонував М. Г. Акімову (міністру юстиції в кабінеті Вітте) і тільки після його категоричної відмови вирішив призначити Горемікіна⁸.

Залишалось вакантним місце міністра внутрішніх справ. І ось тут з'явилася постать П. А. Столипіна. Його ім'я, досить відоме в петербурзьких колах завдяки старанням знайомих та друзів, якоюсь мірою стало символом порядності адміністратора. Як вже згадувалось, активно допомагав своєму кузену робити кар'єру і О. Д. Оболенський, який займав до весни 1906 р. посаду обер-прокурора. На думку С. Ю. Вітте, остаточно схилив царя до кандидатури Столипіна все-сильний Д. Ф. Трепов. В середині квітня 1906 р. П. А. Столипін у відповідь телеграфував: «Це проти моєї совісті, ваша величність. Ваша милість до мене перевищує мої здібності... Я не знаю Петербурга і його таємних течій та впливів»⁹. І все ж таки Столипін вирушив до Петербурга.

По-літньому спекотливий четвер 27 квітня 1906 р. слабко відклався в історичних календарях. Однак саме цього дня реформа державного ладу Росії стала дійсністю. І саме в цей день Столипін вступив в коло вищого чиновництва Росії. У Зимовому палаці мало відбутися урочисте відкриття І Державної думи та реформованої Державної ради і представлення нової Ради Міністрів. Живописну картину цієї події залишив нам тодішній військовий міністр О. Ф. Редигер¹⁰. О першій годині дня Рада Міністрів зібралася в Ермітажі, а вже звідти нових міністрів запросили до Георгієвської зали. Всі службовці були у парадній формі і серед них своєю імпозантністю виділявся новий міністр внутрішніх справ П. А. Столипін. О другій годині Микола II ввійшов до зали. Він виголосив промову, і присутні прокричали «ура». Через півгодини усі роз'їхалися в піднесеному настрої.

Настає найвідповідальніший момент у житті П. А. Столипіна. Яку лінію поведінки обрати по відношенню до Думи, на кого спиратися, що обстоювати? Питання аж ніяк не дозвоільні, оскільки усьому російському суспільству було відомо про відверто консервативні погляди нового прем'єр-міністра Горемікіна. Зліва ж очікувала перших кроків міністра внутрішніх справ опозиційна І Державна дума. Шляхом політичних маневрів і тактичних хитрощів П. А. Столипін вдало вийшов із скрутного становища. Вже після вбивства П. А. Столипіна кадетська газета «Речь» зробила висновок: «...час із травня до липня 1906 р. був найважливішим у кар'єрі Столипіна»¹¹. Справді, він виявив свої неабиякі здібності політика, зумівши, не відходячи від засад послідовного захисту монархії, знайти точки зіткнення з думською опозицією, включаючи кадетів. В той же час слід зазначити, що Столипін вдало маскував свої дії. Про що йде мова? Наприкінці травня 1906 р. все-владний радник царя Трепов почав переговори з кадедами про можливість створення кадетського міністерства як альтернативи новому революційному вибухові. Столипін був також залучений до переговорів, і, як згадував П. М. Мілюков, він зустрічався з міністром внутрішніх

⁸ Падение царского режима.— М., Л., 1927.— Т. 2.— С. 339; Витте С. Ю. Указ. соч.— Т. 2.— С. 274.

⁹ Дьяков И. Забытый исполин // Наш современник.— 1990.— № 3.— С. 131.

¹⁰ Из записок Редигера А. Ф. // Красный архив.— 1933.— № 5.— С. 110.

¹¹ Речь. — 1911.— 6 сент.

справ¹². Знаючи, що ініціатива переговорів надходить від Миколи II, Столипін видавав з себе на переговорах дуже зацікавленим в створенні кадетського уряду. В той же час на аудієнціях з імператором він наполягав на припиненні будь-яких спроб домовитися із каде́тами. Серед громадськості поширилися чутки про «ліберального» міністра в реакційному кабінеті Горемікіна, а придворні кола схвально оцінили «твердість» Столипіна по відношенню до лібералів.

Однак, це була звичайна політична гра, оскільки ще 13 травня 1906 р. відбувся інцидент, після якого при дворі почалася агітація за розпуск I Думи. Саме того дня в Думі із урядовою декларацією виступив Горемікін. Уряд рішуче відкинув усі вимоги кадетів. Кадетська більшість Думи була шокована і наважилася на нечуваний крок. Вона висловила недовіру уряду. Після цього і розпочалася підготовка до розпуску Думи. Але царат хвилювала реакція країни на цю акцію, мали місце побоювання нового революційного вибуху. Міністр внутрішніх справ опитував місцевих керівників, чи можна розігнати Думу, не викличе це нових зіткнень. Як розповідав московський градоначальник Рейнбот графу Вітте, Столипін побоювався заворушення в Москві і тому запитував по телефону, чи може він покласти, що у другій столиці «не станеться революція у тому випадку, якщо Дума буде розігнана»¹³. Як бачимо, Столипін старанно виконував волю імператора. До речі, сам Микола II дуже слабо усвідомлював значення маніфесту 17 жовтня і продовжував вважати себе самодержцем. Вже навесні 1906 р. він вимагав від міністра внутрішніх справ П. А. Столипіна захисту його інтересів як самодержця. Миколі II імпонувала позиція Столипіна у відношенні до Думи як слухняного інструменту уряду і конституційного прикриття самодержавства.

7 липня 1906 р. о 9 годині вечора в колишньому будинку шефа жандармів на Фонтанці № 10 зібралася Рада Міністрів. Столипін приїхав разом з міністром фінансів В. М. Кокновим. Голови Ради Міністрів Горемікіна не було, він перебував у Петергофі, і міністри досить довго чекали на його¹⁴. Нарешті, приїхав Горемікін і проголосив, що питання про розпуск Думи царем вирішене і він завтра везе указ на підпис до Петергофу. Маніфест про розпуск Думи було доручено скласти Столипіну. Один з найближчих помічників міністра внутрішніх справ С. Є. Крижановський згадував, що документ написано Столипіним за одну ніч, з 7 на 8 липня, в присутності міністра юстиції Щегловітова та його¹⁵.

Наступного дня, в суботу, Горемікіна і Столипіна викликали до Петергофа. Причому голова Ради Міністрів навіть не знав, що запрошений і Столипін. Зустрілися вони лише в апартаментах царя. При дворі панувало якесь сум'яття з приводу майбутнього розпуску Думи. Горемікіна і Столипіна перестрів міністр двору барон Фредерікс і почав благати, щоб вони умовили царя не розпускати Думу. Але чиновники відповіли різкою відмовою. Горемікіна запросили до царя першим і Микола II зразу ж заявив йому, що вирішив призначити головою Ради Міністрів П. А. Столипіна із збереженням посади міністра внутрішніх справ. Потім був запрошений Столипін. Цар, запропонувавши йому посаду прем'єр-міністра, одразу ж поставив два запитання: чи береться він розігнати Думу, чи гарантує він збереження спокою в країні. На ці питання Столипін відповів ствердно, і призначення відбулося. Одночасно був підписаний і маніфест про розпуск Думи¹⁶.

Вже після розпуску Думи по Петербургу поповзли чутки про «хитрощі» Горемікіна. Мовляв, знаючи про нестійкість царя до придвор-

¹² Падение царского режима.— М., Л., 1927.— Т. VI.— С. 371.

¹³ Витте С. Ю. Указ. соч.— С. 291.

¹⁴ Падение царского режима.— Т. VII.— С. 95.

¹⁵ Там же.— Т. V.— С. 400.

¹⁶ Там же.— Т. VII.— С. 96—97.

них впливів, Горемікін, щоб не мати змоги зупинити розпуск Думи, ліг спати і наказав себе ні в якому разі не будити. Цар прислав вночі йому записку з проханням почекати із публікуванням маніфесту, але Горемікіна не розбудили. В. М. Коковцов у відповідях Надзвичайній слідчій комісії Тимчасового уряду в 1917 р. підтвердив, що пакет від царя до Горемікіна, який ще не склав повноважень прем'єра, був. Його невиконання він пояснює тим, що «указ вже був переданий міністру юстиції для публікування, вранці прибитий на дверях Державної Думи і надрукований в «Правительственном вестнике»¹⁷.

9 липня Дума була оточена військами, двері були зачинені, нікого не пропускали, у дворі стояли кулемети¹⁸. Починалося прем'єрство П. А. Столипіна. Вже перша циркулярна телеграма нового прем'єра генерал-губернаторам, губернаторам і градоначальникам сповістила про нову спрямованість політики уряду. У ній зазначалося, що заходи, які вживаються для «запобігання» революційним задумам, повинні «...відрізнитися чіткою обдуманістю. Боротьба ведеться не проти суспільства, а проти ворогів суспільства. Тому огульні репресії не можуть бути виправдані. Дії, незаконні й необережні, що вносять замість заспокоєння озлоблення, неприпустимі. Наміри государя незмінні. Уряд тому проникнутий твердим бажанням сприяти відміні та зміні в законному порядку законів застарілих і які не відповідають призначенню. Старий лад здобуде оновлення. Порядок повинен бути забезпечений в повній мірі... Міцна і тверда влада, діючи в названому напрямі, здобуде, безсумнівно, підтримку у кращої частини суспільства...»¹⁹. Таким чином, народжувалася перша славнозвісна формула Столипіна: «Спершу заспокоєння, а потім реформи». До речі, він дуже любив висловлюватися чітко, мовою стислих формул. Мабуть, впливала освіта, здобута на фізико-математичному факультеті.

Впродовж першого місяця новий прем'єр-міністр охоче зустрічався і вів бесіди з іноземними кореспондентами, багато говорив про своє головне завдання — запровадити цілу низку ліберальних перетворень. При цьому він невтомно повторював, що дивиться на репресії тільки як на тимчасову міру, яка необхідна для встановлення в Росії спокою. Правда, Столипін не пропустив нагоди, щоб завдати болючого удару своїм політичним опонентам, хоча й не дуже чесним шляхом. Як відомо, після розпуску Думи, за ініціативою кадетів 10 липня в Виборзі, на засіданні колишніх депутатів Думи було прийняте звернення до населення про необхідність кампанії громадянської непокори. Столипін, скориставшись цим, натиснув на міністра юстиції Щегловітова, щоб судовою справою проти бунтівних депутатів пішла в необхідному йому руслі²⁰. Під цим тиском було прийняте рішення про короткочасне ув'язнення депутатів і позбавлення права брати участь у виборах в наступну Думу. Таким чином Столипін зачинив двері II Державної думи для таких визнаних лідерів кадетів, як П. М. Мілюков, М. М. Вінавер та інших.

І ще одна подія затьмарила початок діяльності Столипіна. Мова йде про Свеаборзьке повстання, яке відбулось 17-19 липня 1906 р. у Фінляндському князівстві. Як тільки повстання було придушене, Столипін настояв у Раді Міністрів, щоб усіх затриманих, в тому числі і цивільних громадян (всього декілька сотень) віддати до воєнного суду. Це було прямим порушенням законів, які тоді діяли, оскільки цивільні особи на території Фінляндії військовій підсудності не підлягали, а повинні були відповідати перед місцевими судами і по місцевих законах. Та це Столипіну не завадило. Рада Міністрів проголосила, що... «фор-

¹⁷ Там же.— С. 96.

¹⁸ Изгоев А. С. Русское общество и революция.— М., 1910.— С. 252.

¹⁹ ДІАЛО, ф. 253, оп. 10, спр. 203, арк. 2.

²⁰ Витте С. Ю. Указ, соч.— Т. 2.— С. 321—322.

теця Свеаборг є не фінляндська, а російська територія»²¹. Отак він вирішив це питання. Але несподівано в нього з'явився опонент в особі генерал-губернатора Фінляндії Герарда. 22 липня він телеграмою звертається до царя з проханням, щоб хоч фінляндських громадян не судити військовим судом. Цар віддав телеграму Столипіну, а той — військовому міністру Редігеру, щоб підготували довідку про судові застави на території Фінляндії. 24 липня, вже в момент посадки Столипіна на пароплав «Онега», який відходив до Петергофа, йому вручили довідку, де було вказано на антизаконні дії уряду. І все ж Столипін пішов лише на часткове скасування свого рішення. Він звільнив від військового суду лише фінляндців, російські ж цивільні особи були притягнуті до відповідальності військовим судом. Щоб зберегти обличчя і позбавити себе від прямого визнання своєї помилки, Столипін попросив Герарда велику телеграму, в якій звинувачував фінляндські політичні кола в потуранні революційному руху, а перегляд рішення Ради Міністрів подавав як поступку особисто Герарду. До речі, Столипін не забув Герарду цього інциденту і при першій нагоді, восени 1907 р., добився у царя його відставки.

Ми так докладно зупинилися на цьому епізоді з політичної біографії Столипіна тому, що він, на наш погляд, є дуже симптоматичним. З перших днів свого прем'єрства Столипін ступив на слизьку стежку, по якій ходять за відомим принципом «ціль виправдовує засоби». Як побачимо далі, під цим гаслом Столипін прокрокує через усі 6 років свого головування у Раді Міністрів. І те, що спочатку сприймалося як «воля і послідовність», в останні роки його життя буде трактуватися як диктаторство, незважаючи на багато слухних і прогресивних рішень. Про це дуже влучно написав міністр юстиції у столипінському кабінеті І. Г. Щегловітов: «Я повинен сказати, що Столипін був людиною своєрідною, дуже обдарованою, дуже палкою, який юридичній стороні надавав найменше значення і якщо для нього який-небудь захід уявлявся необхідним, то він ніяких перешкод не вбачав»²².

Але наведені приклади були лише першими кроками на цьому хибному шляху, то ж повернемось до подій літа 1906 р. Своїм важливим завданням Столипін вважав створення міцного стрижня в політичному житті країни, пошук союзників уряду. На цю роль, як він вважав, підходили октябристи на чолі з О. І. Гучковим. До того ж Гучков відкрито симпатизував Столипіну і пов'язував з ним початок процесу оновлення Росії. Саме тому П. А. Столипін почав переговори із лідерами октябристів про можливість створення коаліційного уряду, в необхідності якого він переконував і царя. Більше того, Столипін наставляв, щоб Микола II прийняв М. М. Львова і О. І. Гучкова. Така зустріч відбулася, і після неї цар написав коротеньку записочку прем'єру: «Прийняв Львова і Гучкова. Розмовляв з кожним по годині. Виніс глибоке переконання, що вони не годяться в міністри зараз. Вони не люди діла, тобто державного управління, особливо Львов. Тому доводиться відмовитись від намагання залучити їх до Ради Міністрів. Треба шукати ближче. Нічого падати духом»²³.

Микола II спробував підсолонити пілюлю та розвіяти плітки про свою консервативність і знову написав записку прем'єр-міністру такого змісту: «Мені відомо про розпущену чутку, немовби я перемінив свою думку про користь залучення людей із сторони, що, зрозуміло, не так. Я був проти вступу цілої групи осіб з якоюсь програмою»²⁴. 19 липня, після розмови з царем, Столипін остаточно відмовився від цієї ідеї.

²¹ Иванов С. Л. П. А. Столыпин и Свеаборгское восстание // Красный архив.— 1931.— № 6.— С. 145.

²² Падение царского режима.— Т. 2.— С. 439.

²³ Переписка Н. А. Романова и П. А. Столыпина // Красный архив.— 1924.— Т. 5.— С. 102.

²⁴ Там же.— С. 103.

Склад уряду залишився незмінним і одержав прізвисько «кабінет розгону Думи». Це була перша, правда ще дуже маленька, невдача «ліберального» курсу Столипіна.

Наступні події знаменували початок нового етапу в політичній біографії Столипіна. У суботу, 12 серпня 1906 р., близько четвертої години дня, до дачі Столипіна на Аптекарському острові у прольотці під'їхали два жандармських ротмістри та людина в цивільному. Вони одразу ж попрямували до приймальні прем'єр-міністра, де було багато людей. Привертали увагу великі валізи, які вони несли. Запис до Столипіна закінчився 15 хвилин тому і всі чекали, коли почнеться прийом відвідувачів. Досвідчені охоронці на чолі з генералом О. М. Замятіним підійшли до жандармів, але ті із криком «Хай живе революція» кинули валізи. Страшний вибух здригнув повітря. Було зруйновано приймальню і кімнату на другому поверсі дачі, повибивало шибки навіть на протилежній стороні Неві²⁵. 24 особи загинули, більше 30 поранено, серед них дочка і син Столипіна. Отак есери-максималісти здійснили замах на життя прем'єр-міністра. План замаху розробили ще у червні 1906 р., коли Столипін був міністром внутрішніх справ. Остаточне рішення бойова організація приймала наприкінці липня. Есери мотивували рішення тим, що «розгон Думи і повстання на флоті створили атмосферу, у якій планомірна система терору може ще підняти затухаючу хвилю революції»²⁶. Виконавцями вироку стали есери І. Типунков, Є. Забельманський та М. Іванов, які загинули під час вибуху. Разом із собою вони забрали життя не тільки царських чиновників С. Хвостова, О. Вороніна, а й ні в чому не винних людей, в тому числі й дітей.

Замах на життя Столипіна став на деякий час основною подією політичного життя Росії. Іноземні кореспонденти також детально висвітлювали все, що відбувалося навколо цього. Прем'єр-міністр одержав кілька сотень телеграм, що надходили як від правих, так і від ліберальних угруповань та організацій. А в Одесі при явному потуранні губернатора Коновніцина чорносотенці розпочали репресії проти студентів і євреїв. Столипін був вимушений навіть віддати розпорядження одеським властям про припинення терору²⁷.

За свідченням Вітте, замах дуже сильно вплинув на самого Столипіна. Ось як про це він пише у своїх спогадах: «Мені кілька осіб казали, що після катастрофи на Аптекарському острові, коли він (Столипін — Авт.) у розмовах наводив такі думки, що зовсім суперечили тому, що він проголошував раніше, коли він був предводителем дворянства у Ковно, губернатором в Саратові, а потім міністром внутрішніх справ, то він на це відповідав: «Так це було до бомби Аптекарського острова, а тепер я став іншою людиною»²⁸. Але одразу після замаху зовні складалося враження, що нічого не сталося. За особистим наказом царя Столипіну дали приміщення у запасній половині Зимового палацу, в Комендантському під'їзді, а на літо йому відводився Єлагінський палац²⁹. Правда, надзвичайні заходи по охороні Столипіна, як згадувала його дочка, призвели до того, що життя прем'єра стало скоріше нагадувати тюрму. Він майже нікуди не виїжджав і навіть свої прогулянки робив у зимовому садку Ермітажу³⁰.

На офіційному рівні ніякого нервування не спостерігалось. 15 серпня в газеті «Россия», яка була рупором уряду Столипіна, з'явилася редакційна стаття, де підкреслювалось: «Нема ніякого сумніву, що терористичні замаху діють гнітюче на суспільство, але було б великою

²⁵ Павлов Д. Б. Эсеры-максималисты в первой российской революции. — М., 1989. — С. 174.

²⁶ Там же. — С. 173.

²⁷ Там же. — С. 176.

²⁸ Витте С. Ю. Указ. соч. — Т. 2. — С. 295—296.

²⁹ Из записок А. Ф. Редигера // Красный архив. — 1933. — № 5. — С. 125.

³⁰ Бак М. П. Воспоминания о моем отце П. А. Столыпине. — Нью-Йорк, 1953. — С. 191—192.

помилкою думати, що терор анархістів повинен викликати терор урядовий»³¹. Далі в статті наголошувалось на бажанні уряду провести реформи, «необхідність яких давно уже усвідомлюється спокійними і освіченими верствами населення»³². Дещо інший настрій панував у Петергофі, в резиденції царя. Там все більше схилялись до надзвичайних заходів, про що свідчить записка царя П. А. Столипіну від 14 серпня. Микола II наказав голові Ради Міністрів представити йому, «які заходи визнав він найбільш доцільними вжити для точного виконання моєї непохитної волі по викорінюванню крамоли і встановленню порядку». В постскрипті він підказував Столипіну напрям дії: «Певно, лише винятковий закон, виданий на деякий час, доки спокій не буде встановлено, зможе дати впевненість, що уряд прийняв рішучі заходи, і заспокоїть усіх»³³. Значною мірою це співпадало з бажаннями Столипіна. Досить швидко була підготовлена друга урядова заява і надрукована в тій же газеті «Россия» 24 серпня. І хоча в цій заяві знову підкреслювалось бажання уряду запровадити реформи («питання земельне та землепорядне»), спираючись на лояльні верстви населення, головним був пункт про утворення військово-польових судів з метою «достатньо швидкої репресії за злочини, які виходять із рамок звичайних»³⁴. Того ж дня цар затвердив «Положення про військово-польові суди». Суди утворювалися із п'яти офіцерів, проходили за зачиненими дверима і повинні були закінчитись не пізніше ніж за дві доби. Вирок виконувався не пізніше однієї доби.

Сьогодні, коли ми знаємо про жахливий розмах репресій проти власного народу з боку Сталіна та його поплічників, 5086 страчених у роки столипінської реакції видаються маленьким струмком у ріках крові в історії країни. На емоційному рівні таке порівняння, можливо, і доцільне, але з точки зору професійного історика — це грубе порушення принципу історизму³⁵. Для початку ХХ століття терор та беззаконня 1906—1908 рр. в Росії є нечуваними.

Демократична Росія була шокована жорстокістю уряду Столипіна. Тоді ж у народі із легкої руки кадета Родичева і прозвали шибениці «столипінськими галстуками». Придворна камарилья, навпаки, бурхливо вітала рішучий натиск прем'єр-міністра на революційний рух. Хід подій влаштовував і велику буржуазію, оскільки, придушуючи революцію, Столипін не відмовився від реформування країни і дав зрозуміти, що повернення до необмеженої монархії неможливе.

Усе ж таки необхідно, на наш погляд, внести деякі уточнення у висвітлення питання про військово-польові суди. І у сучасників Столипіна, і в радянській історичній літературі утвердилася думка, що ініціатором та автором цих судів був прем'єр-міністр. Так, у 1917 р. екс-міністр юстиції Щегловітов сказав: «Ця ідея польових судів належала Столипіну»³⁶. Як ми вже згадували вище, дійсним творцем «швидкострільної юстиції» виступив імператор Росії Микола II, якого гаряче підтримував П. А. Столипін, тим більше, що проект положення про військово-польові суди був практично готовий. Ще в середині грудня 1905 р. головний військовий прокурор генерал Павлов подав до Ради Міністрів пропозицію про встановлення польової юстиції, але тоді її відхилили одноголосно³⁷. Пізніше С. Ю. Вітте закидав Столипіну, що навіть у важкі для царату дні Московського збройного повстання він не пішов на встановлення військово-польових судів. Сто-

³¹ Россия.— 1906.— 15 авг.

³² Там же.

³³ Переписка Н. А. Романова и П. А. Столыпина // Красный архив.— 1924.— Т. 5.— С. 104.

³⁴ Россия.— 1906.— 24 авг.

³⁵ Дьяков И. Забытый исполн.— Наш современник.— 1990.— № 3.— С. 138.

³⁶ Падение царского режима.— Т. 2.— С. 341.

³⁷ ЦДАОР СРСР, ф. 1467, оп. 1, спр. 623, арк. 4—5; Витте С. Ю. Указ. соч.— Т. 2.— С. 324.

липін же у порівняно мирні часи осені 1906 р. ввів їх у життя країни, проливши багато російської крові³⁸.

Так що ж штовхало Столипіна на цей шлях? Невже йому була притаманна патологічна кровожерливість? Трохи відхиляє завісу інтерв'ю Столипіна, яке він дав у 1909 р. французькому журналісту Гастону Дрю. Журналіст поцікавився, наскільки справедливі почуті ним заяви, що «Росія потопає у свавіллі». На це Столипін відповів дуже докладно: «Так, я схопив революцію за глотку і кінчу тим, що задусу її, якщо... сам залишусь живий... Уряд звинувачують в репресіях, але перш, ніж мріяти про здійснення у повному обсязі і недоторканність реформ, які були обіцяні маніфестом 1905 р., треба повернути Росії успокоєння і відновити порядок. Революціонери звинувачують нас в жорстокості, в неблаганності репресій. Посилаються на факти... І я пошлюся на факти. Чи знаєте ви, до якої цифри сягають у 1906—7—8 рр. прояви бандитизму і анархічних замахів?» І далі Столипін навів відповідні дані за три роки: «Замахів — 26268, вбито службових та приватних осіб — 6091, поранено — більше 6000, пограбовано — понад 5 000 000 крб.»³⁹.

Таким чином, найгостріші прояви класової боротьби в країні Столипін остаточно вирішив подолати шляхом репресій.

(Далі буде)

Одержано 2.10.90.

Исследуется первый период государственной деятельности П. А. Столыпина на посту министра внутренних дел, председателя Совета Министров, раскрывается содержание политической жизни правительственной верхушки самодержавной России в 1906 г.

³⁸ Витте С. Ю. Указ. соч.— Т. 2.— С. 324.

³⁹ Исторический вестник.— 1913.— дек.— С. 4.